Lőrinczi Réka

Brassai Sámuel könyvtárának nyelvészeti részlegéről

I. A jeles évforduló is meg a róla elnevezett gimnáziumban töltött évek során ismeretekben és tanári példamutatásban kaptak is késztetést arra, hogy ha keveset is, de megpróbálják törleszteni a kutatás régi adósságaiból. Emiatt kezdtem előbb kiadatlan művei, majd könyvtára után érdeklődni. Munkámat eleve megkönnyítette, hogy ugyanúgy, mint sok más nagy adományozóé, az ő könyvhagyatéka is a kolozsvári unitárius kollégiumé lett (ehhez l. pl. Kőváry László; a *száz évet élt dr. Brassai Sámuel pályafutása és munkái*. Kolozsvár, 1897:32).

Más egyházak hasonló javainak sorában osztozva, az 1950-es évek államosítása folytán van a kolozsvári unitárius kollégium könyv- és kéziratanyaga is a Román Akadémia Kolozsvári Fiókja Könyvtárának őrzésében, ahol a helyszíni kutatás számár jelenleg hozzá is férhető.

Az unitárius részleg a helyszínen nemcsak szabadon, hanem a nyolcvanas évekre elkészült katalógusnak köszönhetően könnyen is használható. e nagyszerű munka az eredetileg nyelvésznek indult Lakó Elemér iránt kötelezi a szakterület kutatóit is valóban el nem múló hálára. Tiszteletre méltó szorgalmának, lankadatlan önképzéssel szerzett hatalmas tudásának felbecsülhetetlen értékű gyümölcse tehát az ott lévő egész unitárius kéziratanyagot példás szakszerűséggel munkája, a CATALOGUL MANUSCRISELOR UNITARIENE păstrate la BIBLIOTECA FILIALEI CLUJ-NAPOCA a ACADEMIEI R.S.R. Vol. I-III. întocmit de dr. Lakó Elemér. Cluj-Napoca, 1980.

II/1. A Brassai-könyvtárra vonatkozó ismereteink közvetlen forrásai

A Lakó-katalógus mutatójában Brassaival kapcsolatban 1. szerző, 2. másoló, 3. tulajdonos, valamint 4. „róla” tételek szerepelnek. Ez utóbbiakból értesülünk az egykori Brassai-könyvtárról készült öt jegyzékről is, melyek közül kettő ún. betűsoros, három ún. polclajstrom. Könyvtárszakértői kutatás feladata volna egyebek mellett a lajstromok egymáshoz való viszonyának tisztázása. Magam a lajstromok hasznosításának csupán szerény részfeladatát tudtam elvégezni. Mégpedig nyelvész szemmel való kijegyzetelésüket és a vonatkozó részleg némi értékelését.

Beszámolómhöz természetesen a lajstromok terjedelmi adatait is idéznem kell. Tehát: 1. Az Ms.U. 1910 jelzetű 28 (430 × 260 mm nagyságú) lap terjedelmű. – 2. Az Ms.U. 1963 jelzetű, a „Brassai, Bölöni Farkas Sándor, Augusztinovics Pál és Angol-amerikai hitrokonaik Könyvtárának/Polclajstroma” címet viseli. Címlapjának további információja: „Középső szoba kereken és külön téka.” a Brassai-anyag akkor helyeként a könyvtár 1-től 15-ig terjedő sorszámokkal ellátott tékáit jelöli meg. A lajstrom Brassai-részlegének terjedelme 146 (410 × 280 mm nagyságú) lap. – 3. Az Ms.U. 1697 jelzetűé 41 (400 × 280 mm nagyságú) lap. – 4. Az 1698/A jelzetűé 55 (410 × 270 mm nagyságú) lap. – 5. Az Ms.U. 1698/B jelzetűé pedig 5 (460 × 290 mm nagyságú) lap. A harmadik és negyedik lajstromok a betűsorosak. Ezek az egyes művek megjelenési helyét és idejét is öröndetes következtetéssel adják meg. Az egyes lajstromok különben bőven tartalmaznak átfedéseket is. A következtetések egy részének levonásakor ez tehát mindenképpen figyelembe veendő. Legteljesebbnek különben az Ms.U. 1693 jelzetű polclajstrom tűnik. Főként éppen erre a lajstromra alapuló számításaim szerint az állomány egésze hozzávetőleg 6000 művet tartalmazhat.

II/2. A Brassai-könyvtár tartalmi kérdéseire

Ha az egyes címeknek kezdünk utánanézni, akkor az RA Kolozsvári Fiókjánál őrzött kollégiumi anyag jelentős részben még eredeti kollégiumi katalóguscédulái alapján többek között az is kiderül, hogy az egykori lajstrom-tételek közül a mai állományban melyek nincsenek már meg.

A könyvállományban csupán szűrőpróbaszerű utánanézéskor pl. A következő hiányokat észleltem: Az Ms.U. 1693 jelzetű lajstrom 81. lapjának 30. számú tétele „*Kempis. Dell' imitazione di Gesuchristo ...ane, 1752. 16r*”. Az unitárius kollégiumi könyvtár eredeti katalóguscéduláit is tartalmazó összesítő (tehát a többi egyházak kolozsvári könyvgyűjteményeit is magába foglaló), jelenlegi akadémiai katalógusban ez a kiadás sem az *U* (‘unitárius’), sem a *C* (‘katolikus’), sem az *R* (‘református’) jelzetűek között nem szerepel. Hasonló a helyzet ugyanezen lajstrom 61. lapján 10-ként olvasható „*Avancinus* (aláhúzás itt is, a továbbiakban is az eredetiben: L.R.) *Vita et doctrina Iesu Christi. Tyrnaviae 1737. 8r*” tétellel is. Érdekes azonban, hogy amint a kollégiumi katalóguscédulák jobb felső sarkában található kézírásos *Br.* Jelzések alapján megállapítható, az egykori Brassai-állományba tartoztak viszont a lajstromokban nem szereplő más Avancinus-művek.¹⁴¹ Az olaszra fordított *De imitatio Christi*-nek, illetőleg a jezsuita Avancinus-munkának – a tudományos és minden más irányú tárgyilagosságáról is híres – Brassai könyvtárában való megléte talán az illető példányoknak az ő számára is legkevesebb, könyvtörténeti értéket képviselő voltával lehet magyarázni. Könyvtára ugyanis igen ritka kivételektől eltekintve világi tudományok, főként modern szakirodalmának anyagát tartalmazza. Az a néhány kézirat és régi nyomtatvány, amely mégis felbukkan, talán alkalmi gyarapítás eredménye lehet. (A nyelvtudományi részleg régiségei az alábbiakban majd még szóba kerülnek.)

Tartalmi vonatkozásban talán a következőket sem lehet fölösleges elmondanunk: a) Brassai hagyatékában könyveken kívül saját és mások műveinek kéziratai is szerepeltek. A lajstromok alapján összeállítható kézirat-jegyzék és a ma meglévő állományt bemutató Lakó-katalógus egybevetése alapján hiány is, többlet is észlelhető. Maga a Lakó-katalógus ugyanis az alábbi jelzetű *i r o d a l m i* és *n y e l v é s z e t i* vonatkozású Brassai-kéziratokat tartalmazza: Ms.U. 1257, Ms.U. 1520/A-C, Ms.U. 1588: szanszkrit jegyzetek; Ms.U. 2144: héber szöszedet; Ms.U. 2077: Brassai másolatában „*Lilâvatî*”; Ms.U. 291, 1521; további Brassai-művek kéziratai. Külön említendők az Ms.U. 2461 jelzetű – Lakó Elemér által közzé is tett (Korunk 1981/február) – Brassai, valamint Theodor Benfey és egy munkatársa közti levélváltás autográf darabjai.

A Brassai-könyvtárról készült lajstromokban szereplő *n y e l v é s z e t i* vonatkozású kéziratok a fentiekkel szemben viszont mindössze ezek: az Ms.U. 1693 jelzetű 58. lapján: „*Phrases lectis simae ex Epistolis Ravisii* (kézirat) 8r” (ezt vö. A Lakó-katalógus Ms.U. 291 jelzetű tételével); az Ms.U. 1693 64. lapján: „*Brassai. A latin szók alakításáról* (kézirat) 8r” (vö. A katalógus Ms.U. 1521 a szók alakításáról tételével). Az Ms.U. 1698. 10. lapján pedig: „*Brassai a latin szók alakításáról 6 II 26*” (a cím utáni számjegyek a polclajstromokbeli helyrajzi jelzetek).

A Brassai-könyvtár tartalmi összetételének rendkívüli sokrétősége különösebb szakismeretek nélkül is megállapítható. Felül ugyani – főként idegen nyelv – szépirodalmat és valamennyi Brassai által művelt tudományágat. Pusztá benyomások alapján jegyezném meg azt is, hogy a reáltudományok közül mintha jobban volna képviselve a matematika, vegytan és növénytan. Leggazdagabbnak azonban a nyelvészettel kapcsolatos állomány tűnik. Ennek persze nem túl nehéz elfogadhatónak tetsző magyarázatával is számolnunk.

¹⁴¹ Nicolaus Avancinusról (1611-1628) l. pl. Dézsi-féle VilLex. I: 227, illetőleg új VilLex. I: 574. Az 1655-ben kiadott *Vita et doctrina* Illyés András fordításában már 1690-ben megjelent magyarul.

A tisztán nyelvészeti vagy az attól olykor el nem különíthető (pl. A szanszkrit, héber, arag nyelvűek esetében) szépirodalmi és egyéb művek részlegei a következők:– A) a nyelvészeti állományt mennyiségileg mindenképpen uraló speciális nyelvészeti részle – B) az összehasonlító nyelvészeti részleg;– C) az általános nyelvészetinek tekinthető részleg.

A) Speciális nyelvészeti részleg

A nyelvek magyar neve ábécérendet követő sorrendjében ez a részleg befelé így tagolódik: angol, arab, francia, görög, héber, latin, magyar, német, román, szanszkrit, szláv,illetőleg csak egy-két művel képviselt „egyéb” nyelvek (dakota, kecsua, portugál, spanyol stb.)

Legcélszerűbb talán még az egyes nyelvek szerinti részletezést megelőzően említést tenni arról, hogy magánkönyvtárról lévén szó, külön méltánylandó a benne szereplő bibliafordítások viszonylag nagy száma és változatossága. e megjegyzéshez l. Az Ms.U. 1693 jelzetű lajstrom 106. lapjának következő felsorolását: „török, arab, perzsa, szerb, vend, litván, orosz, szlavón, lengyel, dán, holland, vallon, svéd, portugál, oláh: újtestamentumok.” Továbbá az Ms.U. 1698/A 89 1. lapján olvashatót: „Új Testamentumok (török, arab, perzsa, szerb, vend, litván, orosz, szlavón, lengyel, dán, holland, vallon, svéd, portugál és oláh nyelven. Külön-külön egy egy kötet) 12. II. 1-15 α IV”.

1. L a t i n, g ö r ö g. – Jól tudjuk, hogy a korabeli oktatásban ezek úgy is mint kötelező nyelvek, alaptárgynak számítottak. Oktatásbeli központi szerepük miatt is érthető, hogy itthoni és külföldi tanításuk mikéntje Brassait kiemelten foglalkoztatta. Könyvtárának ez a mennyiségileg sem elhanyagolható részlege a következőképpn jellemezhető (ehhez is l. konferenciánk másik előadójának, Schmidt Erikának a beszámolóját):

a) Képviselet műfajok: nyelvkönyv, iskolai nyelvtan, gyakorlókönyv, liber memorialis (Cellarius, különböző szerzők nyelvét tárgyaló, főként grammatikai munkák, amilyen pl. egy Cicero-szintaxis). További műfajok: szononimatszótár (*synonimorum thesaurus*), kétnyelvű szótár, fordítástudományi szakkönyv. Ráadásul valamennyi műfaj igen nagy számú művel képviseltetve. Az önmagukban külön is tárgyalt nyelvi szintek a hangtan, alaktan, mondattan. A nyelvtanok és fordítástudományi munkák közül most csupán az alábbiak meglétét említeném: az Ms.U. 1693 lajstrom 73. lapján: Kühner. *Schulgrammatik der lateinischen Sprache*. Hannover. 1842. 8r; Ms.U. 1693 lajstrom 12. 1.; Kühner: *Schulgrammatik der griechischen Spr.* ... 1836; 136. 1.; Kühner Raphael: *Elementargrammatik des griechischen Sprache*. Dritte verbesserte u. Vermehrte Auflage. Hannover 1842 8.r; Ms.U. 1698/A lajstrom 50. 1.: Kühner: *Grammatik der Griech Sprache* 2. IV. 24. 15. I. 76, illetőleg: Ms.U. 1693 lajstrom 6. 1.: Zsarnay Lajos: *Döring (sic!) után fordítási gyakorlatok magyarból deákra*. Sárospatak, 1838: 51. 1.: Képiró Imre. *Utmutatás magyarból deákra fordítani*. Dörning után. 2ik Cursus. Kolozsvár 1845 (?) 8.r”.

b) a művek és szerzők száma. A kb. 57 mű, kb. 44 szerző munkája.

c) a művek megjelenésének ideje. A legrégebbiének éve 1702, a legújabbikának éve 1879.

d) a művek megjelenési helyei. Közülük 32 külföldi (Lipcse, Berlin, Magdeburg, Jéna, Majnafrankfurt, Braunschweig, Hannover, Amsterdam, Francken, Párizs, London, Bécs stb.), 15 pedig hazai (Pest, Kolozsvár, Debrecen, Sárospatak, Kecskemét, Buda, Budapest stb.). Nem szerepel a jegyzékekben többek között olasz, illetőleg svájci kiadású latin és görög nyelvkönyv.

Összefoglalásképpen: Latin-görög tárgykörből Brassai elsősorban tankönyveket és jóval kisebb arányban tudományos nyelvleírásokat szerzett be magának. Eljárása azért is érthető, mert a számára hozzáférhető kolozsvári és fővárosi könyvtárak efféle művekben a legtermészetesebb módon egyaránt bővelkedtek (ezeknek a könyvtáraknak a használója

elsősorban – a nyelvtudományi munkássága szempontjából is fontos, de még kellőképpen fel nem tárt – közel egy évtizedes pesti lakozása idején lehetett).

2. Héber, arab, szanszkrit (és hindu). – e területeken sajnos még műkedvelői ismeretekkel sem rendelkező, inkább csak mutatóban (és természetesen csupán silabizálásra alapozva) írtam ki dolgokat. Értékelhető megállapításokra így mennyiségi tekintetben sem vállalkozhatom. A vonatkozó részleggel kapcsolatosan semmiképpen nem maradhat azonban említetlenül, hogy a héber mint szent nyelv évszázadok óta képezi a hittudományi stúdiumok elengedhetetlen részét. Érthető tehát, hogy a hazai hebraisztikának nem kevés művelője volt. A kolozsvári oktatásban különben valószínűleg 1545-től számolhatunk hébertanítással (ehhez is l. Dán Róbert, *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*. Bp., 1973; Varga András – Molnár Gergely, *Melanchton magyar tanítványa*. (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József Nominata. 7. Szeged, 1983). Mindezek alapján magától értetődő feltételeznünk, a honi szerzők vonatkozó művein kívül az ugyancsak jelentős számban fellelhető külföldi munkák is könnyen hozzáférhetőek lehettek. s természetesen nem csupán saját kollégiumában. Hebraisztikai művek saját könyvtárbeli viszonylag jelentő számának személyes érdeklődésén kívül az is oka lehetett, hogy tanárként igen hosszú ideig volt a héber nyelv oktatója (ehhez l. Gál Kelemen, *Brassai Sámuel*. Cluj-Kolozsvár, 1926. 30).

Arab nyelvkönyvek és irodalmi művek gyéresebb hazai jelenlétének, az arab nyelvek szűkebb körű ismeretének okait aligha szükséges részletezni. Az azonban mégis figyelmet érdemelhet, hogy ilyen nyelvkönyvek, tudományos munkák, irodalmi művek hazai megléte mégsem volt éppen jelentéktelen. Bizonyosságul csak az Esterházy Károly (1725-1799) által kifejezetten oktatási célokra alapított egri (Líceumi) könyvtár szakkatalógusának futó megtekintése során is érzékelhető) gazdagságára utalnék (ehhez l. még a könyvtár katalógusköteteit, általánosságban pedig: Antalóczy Lajos, *Az egri főházmegyei könyvtár története*. 1793-1989. Eger, 1989). Erdélyi vonatkozásban pedig feltétlenül megemlítenő az egritől merőben eltérő jellegű Ciprariu-gyűjtemény, melynek tüzetes ismertetését Jakó Zsigmondnak köszönhetjük (l. tőle: *Írás, könyv, értelmiség*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1976, 257-84).

Az arab, illetőleg ilyen vonatkozású munkáktól is teljesen eltérő szempontok tartandók szem előtt Brassai szanszkrit gyűjteményével kapcsolatban. A közismert tudománytörténeti tényekből kifolyólag szanszkritológiai érdeklődésének kielégítésében ugyanis ő is alighanem teljes egészében önállósra van utalva.

A fentiekben csupán utalásszerűen említett tények talán önmagukban is elégséges alapként fogadhatók el a lajstromokban különben nem egészen elkülönítve felsorolt könyvvállomány mostani részben külön-külön tárgyalásához.

a) a képviselt műfajok. – α) Héber nyelvű Ószövetség, grammatikák, szótárak (pl. *Lexicon Hebraeo-chaldaicum*), egy-egy ótestamentumi műfajra összpontosító szakmunkák (pl. *De sacra poesia Hebraeorum*). – β) Arab. Eredeti irodalmi szövegek, arab bibliafordítás, más nyelvekre fordított arab tudományos munka. – γ) Szanszkrit irodalmi művek (részben forráskiadásban, részben fordításban; egyenként is, antológiákban is), kétnyelvű szótárak, glosszáriumok, összehasonlító nyelvészeti szakmunkák, irodalmi tárgyú tanulmány (*Étude sur la littérature Sanscrite*). Angolul, németül, latinul.

b) a művek és szerzők száma. – α) Héber: kb. 10 szerző műve. – β) Arab: kiírásom pusztán szemelgetésre szorítkozó volta miatt is csupán hozzávetőleges megítélés alapján értékelhetem a vonatkozó részleget képviselő művek és szerzők számát néhány tucatra. – γ) a szanszkrit részlegből általam kiírt szerzők száma meghaladja a 35-t, a műveik a 60-at.

c) a művek megjelenésének ideje. – α) Héber. A legrégebbi 1701, legújabb 1854-1855-ből való. – β) Arab. Az általam kiírtak sorában a legrégebbi megjelent mű 1703-beli, a legújabb 1858-beli. – γ) Szanszkrit (és hindu): legrégebbi 1755-75, illetőleg 1783 (Kolozsvár), legújabb 1886.

d) a művek megjelenési helyei. – α) Héber: Lipcse, Leiden. – β) Arab: Párizs, Bonn, Leiden, Göttinga-London, London. – γ) Szanszkrit (és Hindu): Szentpétervár, Lipcse, Bonn, Berlin, Leiden, Párizs, illetőleg: Kolozsvár. Ez utóbbihoz l. Az Ms.U. 1910 jelzetű lajstrom (mely összefüzetlen, számozatlan lapok egyszerű csomója) következő tételét: „Bidpai és Lokman (?) indiai történeti és költött beszédei; melyek török auctoroktól, Ali Tschelebi-Ben Salekből Galland (?) által francia nyelvre, most pedig magyar nyelvre fordítottak. Kolozsvár 1783.”

3. N é m e t. – Aligha túlzás amint köztudott megjegyzés kíséretében emlékeztetnünk arra, hogy a korabeli hazai iskolákban a németnek mint idegen nyelvnek az oktatása általános volt. Hogy módszertani és egyéb szempontból ezzel is, a többi nyelv oktatásával is ugyancsak voltak gondok, az világosan kiderül magának Brassainak az írásaiból is (ehhez l. tőle: *Reform des Sprachunterrichts in Europa. Ein Beitrag zur Sprachwissenschaft*. Kolozsvár-London. é.n.; l. továbbá konferenciánk előadásai közül Schmidt Erika dolgozatát is).

a) a képviselt műfajok: ábécéskönyvek, olvasókönyvek, gyakorlókönyvek (alaktaniak, mondattaniak és stilisztikaiak), egy-egy nyelvi szintet tüzetesebben leíró munkák (alaktanok, mondattanok), stilisztikák, a fordítást, a fordításban elméleti és gyakorlókönyvei (egyik pl. német→latin irányú), egyéb szakkönyvek (pl. *Lehrbuch der rithmischen Malerei der deutsche Sprache*. Lipcse, 1858), kétnyelvű (pl. német-latin, német-francia) szótárak.

b) a művek és szerzők száma. Hazai és külföldi mű kb. Közel 30 szerepel a lajstromokban. Ezek kb. 20 szerző munkái.

c) a művek megjelenési helyei. Stuttgart, Lipcse, Berlin, Strassburg, Halle, Hannover, Bécs stb., illetőleg: Lőcse, Kolozsvár, Brassó.

Összefoglalásképpen: Úgy tűnik, Brassai a németet leginkább mint anyanyelvet oktató tankönyvek keze ügyében levésére törekedett. Kis számban, azonban tudományos grammatikája is volt. A németet az 1777 utáni időkben is latin tárgyaló tankönyv (Ms.U. 1693 jelzetű lajstrom 61. l.: Gottsched: *Compendiosa lingvae germanicae grammatica*. 1779. 8r) a XIX. században már alighanem kuriózumértékkel is bírhatott.

4. F r a n c i a. – a hazai nyilvános és magánoktatásban e nyelv tanulása és ismerete – ugyancsak közismertnek mondhatóan – elterjedt volt. Hogy szerepe azonban a némethez képest valamivel mégis kisebb lehetett, az talán Brassai könyvtárában való szerényebb képviseltségéből is érzékelhető. Noha maga Brassai nemcsak beszélt és írt franciául, hanem foglalkozott is e nyelv oktatásának kérdéseivel (ezekhez l. pl. Ms.U. 1175 jelzetű, *Cabinet du Royal Musée Bourbon* című francia és olasz nyelvű kéziratos úti feljegyzéseit; az 1863-ban kiadott *Ingyen tanító francia nyelvtan*-át; 1864-ben a Fővárosi Lapokban a *francia nyelvtanok ügyében* címen közölt írását).

b) a művek és szerzők száma. Kb. 34 mű szerepel 18 szerzőtől.

c) a művek megjelenésének ideje. A legrégebbi kiadású munka 1793-ban jelent meg, a legújabbak 1866-ban (pl. több Larousse).

d) a művek megjelenési helye. Brassai nemcsak Franciaország, hanem Németország kiadóiánál megjelent francia nyelvoktatási anyagot szerzett be magának. De akad hazai kiadású mű is a gyűjteményében. Könyvtára francia részlegének fontosabb kiadói helyei Párizs-Lipcse, Stuttgart, Strassburg, Berlin, Tübingen, Hamburg, Pozsony, illetőleg London.

Összefoglalásképpen elsősorban az hangsúlyozandó, hogy Brassai francia szakirodalma a francia mint anyanyelv és a francia mint idegen nyelv oktatását egyaránt képviseli.

5. A n g o l. – Az előzőkhöz képest legszembeötlőbbnek az angol és az angollal kapcsolatos művek kis száma és ezen belül is az angolnak mint idegen nyelvnek a tanítását szolgáló munkák mennyiségileg szerény képviselője tűnik. Ez egyebek mellett azzal is összefügghet, hogy a kor hazai oktatási szükségletei Brassai számára sem képviseltek angoltanítással kapcsolatos teendők ellátására irányuló kihívást.¹⁴²

a) a képviselt műfajok: kiejtési szakkönyv, műfordítási kérdésekkel foglalkozó munkák (l. pl. Az Ms.U. 1693 lajstrom 2. lapján: English examples (így!) to be rendered into latin. Eton 1817. 8r), francia-angol idiomaszótár, továbbá egy bizonyára n y e l v t ö r t é n e t n e k számító munka [l. Az Ms.U. 1693 lajstrom 94. lapján: *British Authors* (sorozat) *Fi(f)ve centuries of the English language* etc. Leipzig, 1868].

b) a művek és szerzők száma. Összesen 6 szerző és 7 munkája szerepel a jegyzékekben.

c) a művek megjelenésének ideje. A legrégebbi kiadási év 1793, a legfrissebb 1868.

c) a művek megjelenési helyei: Eton, London, Párizs, Lipcse.

6. s z l á v n y e l v e k. – a fennebb már idézett gazdag bibliafordítás-gyűjtemény több szláv nyelvű Újszövetség-kiadást is magába foglalt (felsorolásukat l. ott). Brassai nyelvkönyv-gyűjteményének darabjai közt a fentiekén kívül orosz, szlovák, és cseh nyelvvel kapcsolatos munkákat is megörökítették a lajstromok. Ezek a grammatikák, chrestomátiák. Kiadásuk helye Lipcse, Prága, Prága-Könnigrätz, Brünn, Bécs és Buda. A legrégebbi munka 1817-beli, a legújabb 1843-as megjelenésű.

7. R o m á n. – Műfajilag eléggé változatos, mennyiségileg is méltánylandó részleg. Van benne tudniillik ábécészkönyv, a románt, mint idegen nyelvet németül tanító nyelvkönyv, feltehetőleg iskolai használatra szánt nyelvtan, nyelvtudományi szakmunka, sőt még egy kalendárium is. A lajstromokban feltüntetett megjelenési helyek: Lipcse, Bécs, Brassó, Szeben, Budapest.

8. e g y é b. – Az ide sorolható munkák az alábbi nyelveket és kultúrákat képviselik: dakota, kecsua, kopt, mandzsu, mongol, portugál, spanyol, „keleti török nyelv”, újgörög, illetőleg egy, a kínai templomokkal foglalkozó terjedelmes mű. De l. még természetesen a bibliafordítás-gyűjtemény darabjairól hírt adó fent idézett lajstrom-tételeket is. A kb. egy tucatnyi művet kitévő „egyéb” részleg műfajilag a többiekhez hasonlóan változatos. Tartalmaz grammatikát, nyelvkönyv-félét, összehasonlító nyelvészeti dolgozatot. Az ide vonható művek többségének megjelenési helyét a lajstromok sajnos nem tüntetik föl. Legtöbbjüket ugyanis csupán a polclajstromok tartják számon. Feltüntetett megjelenési hely csupán Pest, illetőleg Budapest.

9. M a g y a r. – a jelen beszámoló e részlegéről terjedelmi kötöttségekre való tekintettel is kénytelen csupán néhány összegező megjegyzésre szorítkozni. A magyar nyelvvel kapcsolatos anyag műfaji megoszlása a következő: – a) a magyar mint anyanyelv (alsó tagozaton az írás-olvasás tanítását szolgáló tankönyvek, beleértve ábécészkönyveket is). – b) a magyar mint idegen nyelv (egy Fiumében megjelent munka). – c) a magyar mint tudományos leírás tárgyát képező nyelv. Ezen belül szakterületenkénti bontásban:– a) leíró nyelvészet; –

¹⁴² Az angoltanulás, az angol kultúrával való rendszeres foglalkozás azonban ekkoriban már olyannyira napirenden volt, hogy Kolozsváron az ügy előmozdítására társaság is alakult. Ehhez l. A következő hivatkozást: „Kovács János (1877-1891) ... külf. Tan. Igazgató. (...) 1876-ban nov. 9-én megalakította Kolozsvárt az „Angol társalgó kört”, melynek élete végéig elnöke volt: Gál Kelemen, *a kolozsvári unitárius kollégium története*. I-II. H.n [Kolozsvár], 1935. II. 498.

β) a magyarra vonatkozó alkalmazott nyelvtudományi munkák (teljességről természetesen e téren sem szólhatunk);– γ) történeti nyelvészet, valamint az összehasonlító nyelvészet magyart is felölelő része. Ez utóbbi két területnek és az akkoriban már jelentőssé gyarapodott szótárirodalmi anyagnak rendkívül szerény jelenléte igen feltűnő. Magyarozatként ezzel kapcsolatban talán arra gondolhatunk, hogy az ilyen jellegű munkák Brassai számára a helyi közgyűjteményekben hozzáférhetők lehettek. Ezenkívül azzal is számolhatunk, hogy a lajstromok tartalmazta részlegén kívül volt még egy külön, kézikönyvtár jellegű állomány is. (Ehhez l. Kőváry *i.m.* i.h.: „Szobája bútorzatának dísz tárgyait, kézikönyveit, az Encyclopediákat, Conversations-Lexiconokat, a világ minden nyelvének szótárait örökösei három kis kocsin szállították el, oda, hová könyvtárát már régen helyezte.”)

B) Összehasonlító nyelvészet

Akár szöveganyagként sem érdektelen egy finn és egy észt nyelvű (Szentpéterváron 1822-ben, illetőleg Wuonneban 1852-ben megjelent) Biblia megléte Brassai könyvtárában.

A voltaképpen összehasonlító nyelvészeti vonatkozású munkák száma egyébként szinte elenyészően csekély. A finnugor nyelvek közül csupán a finnt, az észtet és a mordvint érintő néhány külön-külön mű bukkan föl. Az indoeurópai összehasonlító nyelvtudományt képviselő néhány munka között természetesen megvoltak a következők: Bopp Franz, *Vergleichende Accentuationsystem nebst einer gedrängten Darstellung der grammatischen Übereinstimmungen der sanskrit und Griechischen*. Berlin, 1854; Bopp (Franz) *Vergleichende Grammaik*. I-III. Brl. 1857-61. 2-Te Ausg. A VIII. 8. 9. A csönd egyébként alighanem ezúttal is magáért beszél.

C) Általános nyelvészet

A fentihez hasonlóan ez a részleg sem küzdhetett a bőség zavarával. Ennek megértéséhez természetesen sokkal többet kellene tudnunk az akkori kolozsvári könyvtárak szakmai összetételéről. Annyit viszont talán már most érdemes megemlítenünk, hogy Brassai hivatali és egyéb okokból is igen jó emberi és szakmai kapcsolatban volt pl. EME (Erdélyi Múzeum-Egyesület) egykori tudós könyvtárossával, az RMK készítőjével, a Nagykőrösről Kolozsvárra került Szabó Károllyal. Maga pedig igen hosszú ideig volt EME-tárak őre.

Könyvtárának az általános nyelvészet tárgykörébe tartozó darabjai közül néhánynak a felsorolása talán mégis némi tájékoztatásul szolgálhat e részleg szakmai színvonaláról és „naprakészségéről.” (L. tehát az Ms.U. 1693 lajstrom 27. lapján: Montémont (így!): *Grammaire générale, ou philosophie des langues*. Tom. I. [és II] Paris 1845. 8r; 31 l.; Girard: *De l'enseignement régulier de la langue maternelle dans les écoles et les familles*. Paris 1844 8r; 77. l.; Balbi: *Atlas ethnographique du globe, ou classification des peuples anciens et modernes d'après leurs langues*. A Paris 1826. ivrét; 122. l.; Carl Arendt's *Phonetische Bemerkungen*. 1859. 8r. Az Ms.U. 1698/A lajstrom 4. lapján: *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literatur* 9. II.; Arendt C. *Ponetische Bemerkungen* 13. VI. 21.; 59. l. Montemouk (így!) *Grammaire générale*. 4. II. 5.6; 72. l.; Panini's *Acht Bücher grammatischer Regeln* α V. 35. 36; 96. l.; Weil H.: *De l'ordre des mots* α IV. 28 (az Ms.U. 1698/B lajstromban így: „Weil Henrik: *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*. Question de grammaire generale. Paris, 1844”).

III. A fentiek tehát egyebek mellett azt is hírül adják, hogy Brassai könyvtárának humaniorákat képviselő részlege – a héber, arab, szanszkrit tárgyúak kivételével – leginkább az *i s k o l a i n y e l v o k t a t á s t* szolgáló művekben bővelkedett. Ez viszont szerteágazó tankönyvírói, illetőleg tankönyvkiadói tevékenységéhez bizonyára jól felhasználható segédletül szolgálhatott. Ilyen irányú munkásságával kapcsolatban elég talán csupán az általa 1846-ban útjára indított ún. kék könyvtárra utalnunk, melyet a szakirodalom „60 éven át

Erdély népiskolai közforgalomban levő” tankönyvsorozatként emleget (ehhez l. Dr. Boros György, *Dr. Brassai Sámuel élete*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 119).

Végső összegzésül: Arról, amire az ember különösen is kíváncsi lett volna, hogy ti. A voltaképpeni nyelvtudománynak mely szakkönyvei állhattak Brassai rendelkezésére, arról a fennmaradt könyvtár-lajstromok a szanszkrit részleg kivételével úgy tűnik nem nyújtanak érdemi felvilágosítást. Jóval bőségebbet viszont arról, hogy milyen szakkönyvtári háttérrel alakított ki a maga számára önként vállalt feladata, a tankönyvírás jó végre viteléhez. Értelemmel, szívvel-lélekkel való részvételéhez viszont ebben a – látszólag – szakmai napszámosmunkában: nem csekélyebb dolog, mint emberi, szakmai *alázat* kellett. Valamint annak felismerése, hogy e feladat ellátása saját nemzedékének másokra át nem hárítható kötelessége. Az a Brassai tehát, aki valóban sokoldalú, ám rész kérdésekben is rendkívüli elmélyülésre képes elme volt, nagyon is tudatosan fordította tevékenysége mennyiségileg mindenképpen nagyobb részét a tankönyvírásra, illetőleg a tankönyvkiadói keretek (l. Az ún. kék sorozatot) megteremtésére és évtizedekig való biztosítására. Hogy ennek jelentősége jobban kitesse, kíváncsi lehet néhány oktatástörténeti tényt is felidézünk.

Mint arról a szakirodalom tájékoztat, a magyar mint tantárgy 1791 óta szerepel az iskolai oktatásban. Heti két órában. Előadási nyelve ekkor még a latin. Magyar irodalomtanításról ekkor még szó sem esik. Ismeretes az is, hogy az oktatás nyelve a múlt század közepe táján lesz a magyar. Az unitárius iskolákban az 1841-es korondi zsinat épp Brassai fellépésének köszönhetően hozza meg ez irányú, jövőformáló végzését. Brassai ugyanis nemcsak beszélt, érvelt ez ügyben, hanem kész tantervekkel, már megjelent kitűnő tankönyvekkel győzte le a konzervatív ellenállást. [Az anyanyelvű oktatáshoz nélkülözhetetlen tankönyvek kérdéséhez l. Fehér Erzsébet: *Magyar nyelvű tankönyvek*. 1777-1848. Bp., 1995. Ism: Fehér Katalin: *Mkszemle* 113 (1997)/3:338-9]. Határozottan fellépett ugyanekkor a szakrendszer mellett is. A korábbi gyakorlat ti. Az volt, hogy az alsósok oktatását szakképesítetlen felsős diákokra bízták. Éppen a szakképzetlenséggel kapcsolatban jegyzi meg ekkor Brassai: „A tanítás olyan, mint a többi észí vagy kézí művészet” (id.: Gál *i.m.* 20, 24. Kiemelések tőlem: L.R.). A tanítói munka fontosságával kapcsolatos vélekedését tükrözi egy 1843-beli megjegyzése is: „ha én iskolamester volnék, alázatos mesterségemet a világ minden mesterségeinél előbbre becsülném” (id. uo. 171. 1.). A fentiek ismeretében az sem meglepő, hogy módszertani alapelve a „keveset, jól és lassan” volt (l. Boros *i.m.* 121 l.).